

**АКОМОДАЦИОННИ ОСОБЕНОСТИ НА СИНТАКТИЧНИТЕ КОНСТРУКЦИИ,
ИЗГРАЖДАЩИ СТРУКТУРНИЯ
ПОДТИП V_1 (ЛИЧЕН) \rightarrow DAV_2 (БЕЗЛИЧЕН)**

КАТЯ ЧАРАЛОЗОВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“ ПРИ БАН
charalozova@abv.bg

В статията се изследват акомодационните характеристики на синтактичните конструкции от структурния подтип V_1 (личен) \rightarrow DAV_2 (безличен) с главен член пълнозначен личен глагол и подчинен член безлична *да*-конструкция. Изследвани са акомодационните особености на безличната *да*-конструкция по отношение на категориите *време, вид на глагола, лице и число*.

Ключови думи: формален анализ, синтактична акомодация, безлична *да*-конструкция, акомодационна характеристика, селективна категория

**ACCOMMODATION CHARACTERISTICS OF THE SYNTACTIC
CONSTRUCTIONS OF THE STRUCTURAL SUBTYPE**

V_1 (PERSONAL) \rightarrow DAV_2 (IMPERSONAL)

KATYA CHARALZOVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
charalozova@abv.bg

The article deals with the characteristics of the syntactic constructions of the structural subtype V_1 (personal) \rightarrow V_2 (impersonal) consisting of a head personal verb and a subordinate *da*-construction with an impersonal verb. The author studies the accommodation characteristics of the impersonal *da*-construction in terms of the categories of *tense, aspect, person and number*.

Keywords: formal analysis, syntax, impersonal *da*-constructions, accommodation, selective classification

Обект на изследване в настоящата работа е формалният анализ на синтактичните конструкции с главен член словоформа на личен глагол и подчинен член *да*-конструкция с безличен глагол. За да осъществим такъв анализ, ще изследваме как си въздействат простите синтактични единици в рамките на синтактичната конструкция V_1 (личен) \rightarrow DAV_2 (безличен). За целта ще въведем понятието *синтактична акомодация*, където се разграничават *акомодиращ член* и *акомодиран член* (вж. Saloni, Świdziński 2007: 111).

Конкретно в работата с понятието *акомодиращ член* ще обозначаваме главния член на конструкцията, който е личен глагол, а с понятието *акомодиран член* – *да*-конструкцията с безличен глагол, доколкото тя винаги се намира в подчинително отношение. Ще бъдат изследвани акомодационните характеристики на подчинения член на синтактичната конструкция във връзка с категориите *лице, число, вид и време*. По отношение на категорията *време*, поради ограничения обем на статията, ще засегнем селективните особености само на един от типовете пълнозначни глаголи, за които като главен член на синтактичната конструкция се смята, че допускат употреба на безлични глаголи във всички времена, възможни за *да*-конструкцията.

Преди да пристъпим към същинския анализ, ще направим структурна характеристика на безличните глаголи (вж. Ницолова/Nitsolova 2008: 227; Коева/Коева 2005: 111–122), които могат да бъдат втори (подчинен) член на синтактичната конструкция V_1 (личен) \rightarrow *да* V_2 (безличен), за да очертаем ясно обекта на изследване. В работата се разграничават два типа безлични конструкции: а) безлични глаголни лексеми и конструкции; б) безлични предикативни конструкции.

А. Безлични глаголни лексеми и конструкции:

1. Непълнозначни (модални) и пълнозначни непреходни глаголи от свършен или/и несвършен вид с форма само за 3 л. ед.ч.: *може, трябва, има, роси, снежи, прироси, бива, няма* и др.

2. Пълнозначни непреходни глаголи от свършен или/и несвършен вид с форма само за 3 л. ед.ч. и възвратна частица *се* с факултативен характер: *съмва (се), съмне (се), свечерява (се), свечери (се), зазори (се), зазорява (се)* и др.

3. Глаголни конструкции, състоящи се от глагол от свършен и/или несвършен вид с форма само за 3 л. ед.ч. + кратка винителна форма на личното местоимение *ме, те, го, ни, ви, им* (безлични глаголи акузатива тантум): *бива ме, досмешава ме, досмешее ме, дострашава ме, дострашее ме, мързи ме, тресе ме, разтресе ме, разтриса ме* и др.

4. Глаголни конструкции, състоящи се от глагол от свършен и/или несвършен вид с форма само за 3 л. ед.ч. + кратка дателна форма на личното местоимение: *дожалее ми, дожалява ми, докривее ми, докривява ми, изнася ми, отърва ми, скимне ми, скимва ми, хрумне ми, хрумва ми* и др.

5. Глаголни конструкции, състоящи се от глагол от свършен и/или несвършен вид с форма само за 3 л. ед.ч. + кратка дателна форма на личното местоимение + възвратна частица *се*: *достпи ми се, достпива ми се, додреме ми се, додряма ми се, доплаче ми се, доплаква ми се, ще ми се, доще ми се, иска ми се, струва ми се, гади ми се, прииска ми се, приисква ми се* и др.

6. Глаголни конструкции, състоящи се от безлични форми на деагентивни лични преходни и непреходни глаголи в 3 л. ед.ч. и възвратна частица *се*: *работи се, чете се, пише се, ходи се* и др.

Б. Безлични предикативни конструкции, състоящи се от съществително, прилагателно, причастие, наречие + форма на глагола *съм* за 3 л. ед.ч.:

1. Съществително + 3 л. ед.ч. на глагола *съм*: *срамота е, грехота е, щастие е* и др.

2. Прилагателно от ср.р. ед.ч. + 3 л. ед.ч. на глагола *съм*: *приятно е, страшно е, глупаво е, радостно е, полезно е; допустимо е* и др.

3. Наречие + 3 л. ед.ч. на глагола *съм*: *добре е, зле е* и др.

4. Страдателно причастие + форма на *съм*: *разрешено е, забранено е*.

5. Съществително + кратка винителна форма на личното местоимение + 3 л. ед.ч. на глагола *съм*: *срам ме е, гнус ме е, яд ме е* и др.

6. Прилагателно ср.р. ед.ч. + кратка дателна форма на личното местоимение + 3 л. ед.ч. на глагола *съм*: *гадно ми е, приятно ми е, радостно ми е*.

7. Наречие + кратка дателна форма на личното местоимение + 3 л. ед.ч. на глагола *съм*: *добре ми е, зле ми е* и др.

8. Страдателно причастие + кратка дателна форма на личното местоимение + 3 л. ед.ч. на глагола *съм*: *разрешено ми е, забранено ми е* и др.

Акомодационни характеристики на синтактичните конструкции от структурния подтип V_1 (личен) \rightarrow да V_2 (безличен)

Най-общо при пълнозначните лични глаголи във връзка с това дали могат да се свързват с безличен глагол в *да*-конструкция V_1 (личен) \rightarrow да V_2 (безличен), се обособяват три големи групи:

- Пълнозначни глаголи, които **могат да се свързват с безличен глагол и да бъдат главен член** в конструкция от типа V_1 (личен) \rightarrow да V_2 (безличен): *чакам, искам, моля се, започвам, свършвам, продължавам, разрешавам, забранявам* и др.

- Пълнозначни глаголи, които **НЕ могат да се свързват с безличен глагол и да бъдат главен член** в конструкция от типа V_1 (личен) \rightarrow да V_2 (безличен): *наричам, предусещам, съобщавам* и др.

- Пълнозначни глаголи, които **могат да се свързват с безличен глагол и да бъдат главен член** в конструкция от типа V_1 (личен) \rightarrow да V_2 (безличен), но могат да образуват и сложни синтактични конструкции със съюзи *че, като* и др.

Това дали даден глагол принадлежи към една от трите групи, категорично зависи от лексикалната семантика на глагола. Но за целите на едно

формално изследване, за каквото претендира настоящото описание, не е необходимо пълнозначните глаголи да се класифицират според лексикалната си семантика. Такава семантична класификация на предикатите е обект на друг тип разработка (вж. Коева/Koeva 2019).

Акомодационни характеристики по отношение на категориите *лице и число* на синтактичните конструкции от структурния подтип

V_1 (личен) \rightarrow да V_2 (безличен)

1. Категориите *лице и число* на главният член (пълнозначен глагол) не са селективни категории за безличните глаголи в конструкцията от типа V_1 (личен) \rightarrow да V_2 (безличен). Главният член в такава синтактична конструкция не селектира форма за лице и число при подчинения член (безличния глагол) на конструкцията, тъй като по своята морфологична характеристика безличният глагол има форма само за трето лице единствено число: *очаквам да се свечери, очакваш да се свечери, очаква да се свечери, очакваме да се свечери, очаквате да се свечери, очакват да се свечери; надявам се да прироси, надяваш се да прироси, надява се да прироси, надяваме се да прироси, надявате се да прироси, надяват се да прироси; моля се да ми се доспи, молиш се да ми се доспи, моли се да ми се доспи, молим се да ми се доспи, молят се да ми се доспи; надявам се да му дожалее, надяваш се да му дожалее, надява се да му дожалее, надяваме се да му дожалее, надявате се да му дожалее, надяват се да му дожалее*. Главният член не може да бъде селективна категория по отношение на лицето и числото и спрямо подчинения член, който е безлична предикативна да-конструкция: *надявам се да е разрешено, надяваш се да е разрешено, надява се да е разрешено, надяваме се да е разрешено, надявате се да е разрешено, надяват се да е разрешено; очаквам да е приятно, очакваш да е приятно, очаква да е приятно, очакваме да е приятно, очаквате да е приятно, очакват да е приятно; моля се да му е добре, молиш се да му е добре, моли се да му е добре, молим се да му е добре, молят се да му е добре*.

2. Категориите *лице и число* на фазовите и модалните глаголи като главен член на синтактичната конструкция не са селективни категории по отношение на лицето и числото на подчинения безличен глагол в да-конструкцията, доколкото главният член задължително е в трето лице единствено число, каквото е лицето и числото на подчинения член, който поради своите морфологични характеристики е само в 3 л. ед.ч. В тези случаи безличната да-конструкция налага ограничение по лице и число на модалните и фазовите глагол. Следователно при тях като главен член на синтактичната конструкция може да се говори за обратна акомодация по лице и число: *започва да се прояснява, продължава да се застудява, може да съмне, трябва да прироси, трябва да му се дояде, започва да му се повдига, продължава да ме тресе*. Това се отнася и за конструкциите, в които главният член (фазов или модален глагол) е свързан с безлична

предикативна *да*-конструкция (виж Б.). Акомодацията в случая също е с обратен характер: *трябва да е добре, може да ми е гадно, започва да ми е безразлично, продължава да ми е зле*.

Можем да обобщим, че когато главният член в синтактична конструкция от типа V_1 (личен) \rightarrow $даV_2$ (безличен) е пълнозначен глагол, той не може да бъде селективна категория по отношение на лицето и числото на подчинения член (безличната *да*-конструкция) по структурни причини, тъй като подчиненият член има само форма за 3 л. ед.ч. Безличната *да*-конструкция не е акомодирана по лице и число.

Обратна акомодация по лице и число се наблюдава при синтактичните конструкции, където главният член е фазов или модален глагол.

Акомодационна характеристика по отношение на категорията *вид на глагола* в синтактичната конструкция от структурния подтип

V_1 (личен) \rightarrow $даV_2$ (безличен)

По отношение на категорията *вид на глагола* при главния член в синтактични конструкции от структурния подтип V_1 (личен) \rightarrow $даV_2$ (безличен) могат да се обособят две подмножества:

1. Подмножество на глаголните лексеми, които като главен член на синтактичната конструкция от вида V_1 (личен) \rightarrow $даV_2$ (безличен) НЕ селектират определени форми за несвършен или свършен вид при подчинения член от безличната *да*-конструкция: *Днес искам да се съмне по-рано; Понякога искам да се съмва по-рано, Надявам се да превали бързо; Всеки ден се надявам да превалява по малко, Моля се да му се доспи по-бързо; Всяка вечер преди лягане се моля да му се доспива по-бързо*.

2. Подмножество на глаголните лексеми, които като главен член на синтактичната конструкция от вида V_1 (личен) \rightarrow $даV_2$ (безличен) селектират форми само за несвършен вид на подчинения член от безличната *да*-конструкция. Това са т.нар. „фазови глаголи“: *започва/започна да се смрачава, престава/престана да вали, продължава/продължи да ме боли, спира/спря да ме тресе*.

Следователно видът на личния глагол във функция на главен член от синтактичната конструкция от типа V_1 (личен) \rightarrow $даV_2$ (безличен) не може да бъде селективна категория по отношение видовата принадлежност на безличната *да*-конструкция и в двете подмножества.

В подмножеството на фазовите глаголи, които са главен член на синтактичната конструкция V_1 (личен) \rightarrow $даV_2$ (безличен), видът на фазовия личен глагол също е без значение, но в тези случаи безличната *да*-конструкция е акомодирана по вид, доколкото след фазови глаголи е възможна употребата само на несвършени безлични глаголи.

Акомодационна характеристика по отношение на категорията *време* на синтактичните конструкции от структурния подтип

V_1 (личен) \rightarrow $даV_2$ (безличен)

Във връзка с категорията *време на глагола* е необходимо да се изследва в кои случаи при структурния тип V_1 (личен) \rightarrow да V_2 (безличен) времето е селективна категория за главния член, т.е. да се установи кои темпорални форми на подчинения член се допускат от главния. Както е известно, да-конструкцията е дефективна по отношение на категорията *време* и като подчинен член на друга синтактична структура може да се появи с форми само за следните времена: презенс, перфект плусквамперфект и имперфект. За нуждите на това формално описание е необходимо да се изследват селективните характеристики на главния член по отношение на категорията *време* на подчинената безлична да-конструкция.

В синтактичните конструкции от структурния тип V_1 (личен) \rightarrow да V_2 (безличен) по отношение на акомодационните характеристики във връзка с категорията *време* при главния и подчинения член е възможно да се обособят следните подгрупи глаголи: 1) множество на глаголите, които като главен член допускат всички възможни за безличната да-конструкция глаголни времена; 2) множество на глаголите, които като главен член селектират само *презенс* и *перфект*; 3) множество на глаголите, които допускат безлична да-конструкция само в *сегашно време*. В статията ще се анализират акомодационните характеристики в *индикатив* само на първата подгрупа глаголи.

Множество на глаголите, които като главен член допускат в безличната глаголна да-конструкция *презенс*, *перфект*, *плусквамперфект* и *имперфект* (всички възможни за да-конструкцията времена). **Символен запис:** V_1 (личен) \rightarrow да V_2 (безличен) [PRES.]/[PERF.]/[PLSQ.]/[IMP.]

Тази група глаголи е ограничена по състав. Към нея спадат глаголите: *искам*, *мечтая*, *надявам се*, *моля се*, *очаквам*, *желая*, *разбирам* и др. В следващото изложение се представят селективните особености на главния член от това множество по отношение на подчинената безлична да-конструкция:

1. Главен член форма в презенс. Символен запис:

V_1 (личен) \rightarrow да V_2 (безличен) [PRES.]/[PERF.]/[PLSQ.]/[IMP.]

1.1. Главен член форма в презенс – подчинен член с форма в презенс.

Символен запис: V_1 (личен) [PRES.] \rightarrow да V_2 (безличен) [PRES.]

ПРИМЕРИ: *надявам се да се смрачи*, *надявам се да му домъчнее*, *очаквам да му провърви*, *искам да се съмне*, *искам да се развидели*, *очаквам да му мине*, *искам да може*, *моля се да мине*, *надявам се да ми е разрешено*, *очаквам да ми е приятно*, *надявам се да го досрамее*, *разбирам да го досрамее*.

1.2. Главен член с форма в презенс – подчинен член с форма в перфект. Символен запис:

V_1 (личен) [PRES.] \rightarrow да V_2 (безличен) [PERF.]

ПРИМЕРИ: *надявам се да се е смрачило*, *надявам се да му е домъч-*

няло, надявам се да ì е провървяло, искам да се е съмнало, искам да се е развиделило, очаквам да им е минало, искам да е можело, моля се да се е зазорило, моля се да ì е минало, надявам се да е валяло, моля се да е имало, разбирам да се е случило; надявам се да се е развиделило.

1.3. Главен член форма в презенс – подчинен член форма в плусквамперфект.

Символен запис: V₁(ЛИЧЕН) [PRES.] → ДAV₂(БЕЗЛИЧЕН) [PLSQ.]

ПРИМЕРИ:

Искам да се беше съмнало вече.

(Искам да се е съмнало вече.)

Разбирам да се беше случило, пък тогава ...

Разбирам да беше се смрачило, а то ...

1.4. Главен член форма в презенс – подчинен член форма в имперфект. Символен запис: V₁(ЛИЧЕН) [PRES.] → ДAV₂(БЕЗЛИЧЕН) [IMP.]

ПРИМЕРИ:

Много искам да можеше това да се случи.

Искам да имаше повече мляко за децата.

Разбирам да те разтресеше, след като дъждът те наваля, а то ...

Можем да твърдим, че според примерите, извлечени от БНК и от употреби на разглежданата синтактична конструкция във форуми и блогове, при глаголите от това множество, ако главният член е словоформа в презенс, да-конструкцията може да се реализира с четирите от възможните за нея темпорални форми (презенс, перфект, плусквамперфект и имперфект). Тук няма да коментираме семантиката на изразите, макар да прави впечатление, че при някои от примерите (дадените в скоби) с да-конструкция в имперфект и перфект се наблюдава взаимозаменяемост с употребите в сегашно време. Няма да коментираме също и честотата на употребите. На този етап от изследването само можем да твърдим, че при тази група глаголи главният член в презенс допуска всички възможни за подчинената безлична да-конструкция реализации по отношение на категорията *време*. Следователно тя не е акomodирана по време.

2. Главен член форма в имперфект. Символният запис е:

V₁(ЛИЧЕН) [IMP.] → ДAV₂(БЕЗЛИЧЕН) [PRES.]/ [PERF.]/ [PLSQ.]/ [IMP.]

2.1. Главен член форма в имперфект – подчинен член форма в презенс. Символен запис: V₁(ЛИЧЕН) [IMP.] → ДAV₂(БЕЗЛИЧЕН) [PRES.]

ПРИМЕРИ: *искаше да се мръкне, очакваше да има повече хора, молех се да се развидели (по-бързо), надяваше се да има, очакваше да е добре, надяваше се да му е разрешено.*

Разбираше да има някаква полза от всичко това, но уви – нямаше.

2.2. Главен член форма в имперфект – подчинен член форма в перфект. Символен запис: V₁(ЛИЧЕН) [IMP.] → ДAV₂(БЕЗЛИЧЕН) [PERF.]

ПРИМЕРИ: *искаше да се е съмнало, молах се да ѝ е преминало, надяваше се да се е развиделило, очаквах да се е разминало, надяваше се да ѝ е било добре, очакваше да го е било яд.*

Разбираше да е имало нещо вярно във всичко това, но всъщност истината беше друга.

2.3. Главен член форма в имперфект – подчинен член форма в имперфект. Символен запис: V_1 (ЛИЧЕН) [ИМП.] → ДАV₂ (БЕЗЛИЧЕН) [ИМП.]

ПРИМЕРИ:

Молех се да ѝ преминеше по-бързо.

(Молех се да ѝ премине.)

Очакваше да се развиделеше, преди да излезе.

(Очакваше да се развидели, преди да излезе.)

Повече от всичко желяех да се съмнеш по-бързо.

(Повече от всичко желяех да се съмне по-бързо.)

2.4. Главен член форма в имперфект – подчинен член форма в плусквамперфект. Символен запис: V_1 (ЛИЧЕН) [ИМП.] → ДАV₂ (БЕЗЛИЧЕН) [PLSQ.]

ПРИМЕРИ:

Искаше ми се да беше се съмнало вече.

(Искаше ми се да се е съмнало.)

Надявах се да беше преваляло.

(Надявах се да е преваляло.)

Разбираше да му се беше доспало, пък то ...

(Разбираше да му се доспи, пък то)

Анализираният материал (от БНК и ексцерпирани примери от интернет) сочи, че ако главният член е словоформа в имперфект, *да*-конструкцията може да се реализира с четирите от възможните за нея темпорални форми (за презенс, перфект, плусквамперфект и имперфект). И тук в някои от примерите с *да*-конструкция в имперфект и перфект (дадените в скоби) се наблюдава взаимозаменяемост с употребите в сегашно и минало неопределено време. Материалът ни дава основание да твърдим, че при разглежданата група глаголи, когато те са в имперфект, се допускат всички възможни за подчинената безлична *да*-конструкция реализации по отношение на категорията време. Подчинената безлична *да*-конструкция не е акомодирана по време.

3. Главен член форма в аорист. Символен запис: V_1 (ЛИЧЕН) [AOR.] → ДАV₂ (БЕЗЛИЧЕН) [PRES.]/[PERF.]/[PLSQ]/[ИМП.]

3.1. Главен член форма в аорист – подчинен член форма в сегашно време. Символен запис: V_1 (ЛИЧЕН) [AOR.] → ДАV₂(БЕЗЛИЧЕН) [PRES.]

ПРИМЕРИ:

Поисках да му се доще още веднъж да се видим.

Помолих се да има някакъв изход.

Не знам защо поисках да не се съмва точно сега.

Данните сочат, че формите за аорист на главния глагол от разглежданото множество селектират единствено форма за сегашно време на безличната да-конструкция. В този смисъл тя е акомодирана по отношение на категорията време.

4. Главен член форма за бъдеще време. Символен запис:

V_1 (ЛИЧЕН) [FUT.] → ДАV₂ (БЕЗЛИЧЕН) [PRES.]/[PERF.]/[PLSQ.]/[IMP.]

4.1. Главен член форма за бъдеще време – подчинен член форма в презенс. Символен запис: V_1 (ЛИЧЕН) [FUT.] → ДАV₂ (БЕЗЛИЧЕН) [PRES.]

ПРИМЕРИ:

Ще искам да се съмне.

Ще се надявам да му е добре.

Ще се моля да ѝ премине.

Ще се моля да не му е лошо.

Ще се надявам да не ти хрумне нещо изведнъж.

4.2. Главен член форма за бъдеще време – подчинен член форма в перфект. Символен запис: V_1 (ЛИЧЕН) [FUT.] → ДАV₂ (БЕЗЛИЧЕН) [PERF.]

ПРИМЕРИ:

Ще искам да се е съмнало.

Ще се моля да ѝ е преминало.

Ще се надявам да е ваяло.

Ще се надявам да се е развиделило.

Ще очаквам да е по-добре.

4.3. Главен член форма за бъдеще време – подчинен член форма в плусквамперфект. Символен запис: V_1 (ЛИЧЕН) [FUT.] → ДАV₂ (БЕЗЛИЧЕН) [PLSQ.]

В БНК не са намерени примери с главен член форма за бъдеще време и форма за плусквамперфект на подчинената да-конструкция, а граматичността на конструираните примери по-долу е дискуссионна:

?Ще се молиш да се беше съмнало по-рано.

?Ще искаш да беше заваяло преди седмица.

?Ще се надяваш да му се беше доспало.

4.4. Главен член форма в бъдеще време – подчинен член форма в имперфект. Символен запис: V_1 (ЛИЧЕН) [FUT.] → ДАV₂ (БЕЗЛИЧЕН) [IMP.]

В БНК не са намерени примери за случаи с главен член форма за бъдеще време и форма за имперфект на подчинената безлична да-конструкция. Примерите по-долу са неграматични:

**Ще се молиш да се съмнеш по-рано.*

**Ще искаш да завалеш преди седмица.*

**Ще се надяваш да му се доспеш.*

В разглежданата синтактична конструкция с главен член глаголна форма в бъдеще време е невъзможна появата на форми на безличен *да*-глагол в имперфект и плусквамперфект. Подчинената безлична *да*-конструкция е морфологично акомодирана в тези случаи.

5. Главен член форма в перфект. Символен запис: V_1 (ЛИЧЕН) [PERF.] → ДАV₂ (БЕЗЛИЧЕН) [PRES.]/[PERF.]/[PLSQ.]/[IMP.]

5.1. Главен член форма в перфект – подчинен член форма в презенс. Символен запис: V_1 (ЛИЧЕН) [PERF.] → ДАV₂ (БЕЗЛИЧЕН) [PRES.]

ПРИМЕРИ:

Тя е искала да се мръкне напълно.
Аз съм се надявала да му дожалее.
Очаквал е да му се гади.
Молил се е да му се доси.

5.2. Главен член форма в перфект – подчинен член форма в перфект. Символен запис: V_1 (ЛИЧЕН) [PERF.] → ДАV₂ (БЕЗЛИЧЕН) [PERF.]

Примерите по-долу са неграматични:

**Очаквал е да му се е гадило.*
 **Молил се е да му се е доспало.*

5.3. Главен член форма в перфект – подчинен член форма в плусквамперфект. Символен запис: V_1 (ЛИЧЕН) [PERF.] → ДАV₂ (БЕЗЛИЧЕН) [PLSQ.]

Примерите са неграматични:

**Очаквал е да му се беше гадило.*
 **Молил се е да му се беше доспало.*

5.4. Главен член форма в перфект – подчинен член форма в имперфект. Символен запис: V_1 (ЛИЧЕН) [PERF.] → ДАV₂ (БЕЗЛИЧЕН) [IMP.]

Примерите са неграматични:

**Очаквал е да му се гадеше.*
 **Молил се е да му се доспеше.*

В синтактичните структури с главен член форма за перфект и подчинен член безлична *да*-конструкция се наблюдава безпроблемна съчетаемост само с форми за сегашно време на подчинената безлична *да*-конструкция. Изводът от данните в БНК и ексцерпираниите от интернет примери е, че подчинената безлична *да*-конструкция в синтактичната структура V_1 (ЛИЧЕН) [PERF.] → ДАV₂ (БЕЗЛИЧЕН) е морфологично акомодирана.

6. Главен член форма в плусквамперфект. Символен запис: V_1 (ЛИЧЕН) [PLSQ.] → ДАV₂ (БЕЗЛИЧЕН) [PRES.]/[PERF.]/[PLSQ.]/[IMP.]

6.1. Главен член форма в плусквамперфект – подчинен член форма в презенс. Символен запис: V_1 (ЛИЧЕН) [PLSQ.] → ДАV₂ (БЕЗЛИЧЕН) [PRES.]

ПРИМЕРИ:

*Бях искал да се съмне.
Бяха се молили да премине.
Беше очаквала да се размине.*

6.2. Главен член форма в плусквамперфект – подчинен член форма в перфект. Символен запис: V_1 (ЛИЧЕН) [PLSQ.] → ДАV₂ (БЕЗЛИЧЕН) [PERF.]

ПРИМЕРИ:

*Тogaвa бях се молил да се е разминало.
(Тogaвa бях се молил да се размине.)
Тogaвa беше се надявала да е имало полза.
(Тogaвa беше се надявала да има полза.)*

6.3. Главен член форма в плусквамперфект – подчинен член форма в плусквамперфект. Символен запис:

V_1 (ЛИЧЕН) [PLSQ.] → ДАV₂ (БЕЗЛИЧЕН) [PLSQ.]

НЯМА ПРИМЕРИ.

6.4. Главен член форма в плусквамперфект – подчинен член форма в имперфект. Символен запис: V_1 (ЛИЧЕН) [PLSQ] → ДАV₂ (БЕЗЛИЧЕН) [IMP.]

НЯМА ПРИМЕРИ.

В синтактичните структури с главен член форма за плусквамперфект и подчинен член безлична *да*-конструкция се наблюдава безпроблемна съчетаемост само с форми за сегашно време на подчинената безлична *да*-конструкция. Ограничени са случаите на съчетаемост с безлични глаголи с форми в перфект, като за намерените употреби в перфект има и употреби в сегашно време на безличния глагол. Изводът от анализа на данните е, че подчинената безлична *да*-конструкция в синтактичната структура V_1 (ЛИЧЕН) [PLSQ.] → ДАV₂ (БЕЗЛИЧЕН) Е МОРФОЛОГИЧНО АКОМОДИРАНА.

7. Главен член форма в бъдеще в миналото. Символен запис: V_1 (ЛИЧЕН) [FUT. IN PAST] → ДАV₂ (БЕЗЛИЧЕН) [PRES.]/[PERF.]/[PLSQ.]/[IMP.]

7.1. Главен член форма в бъдеще в миналото – подчинен член форма в презенс. Символен запис: V_1 (ЛИЧЕН) [FUT. IN PAST] → ДАV₂ (БЕЗЛИЧЕН) [PRES.]

ПРИМЕРИ:

*Щях да искам да се съмне.
Щеше да очаква да му провърви.
Щях да се моля да му се случи най-доброто.*

7.2. Главен член форма в бъдеще в миналото – подчинен член форма в перфект. Символен запис: V_1 (ЛИЧЕН) [FUT. IN PAST] → ДАV₂ (БЕЗЛИЧЕН) [PERF.]

НЯМА ПРИМЕРИ.

7.3. Главен член форма в бъдеще в миналото – подчинен член форма в плусквамперфект. Символен запис: V_1 (ЛИЧЕН) [FUT. IN PAST] → ДАV₂ (БЕЗЛИЧЕН) [PLSQ.]

НЯМА ПРИМЕРИ.

7.4. Главен член форма в бъдеще в миналото – подчинен член форма в имперфект. Символен запис:

V_1 (ЛИЧЕН) [FUT. IN PAST] → ДА V_2 (БЕЗЛИЧЕН) [IMP.]

НЯМА ПРИМЕРИ.

В синтактичните структури с главен член форма за бъдеще в миналото и подчинен член безлична *да*-конструкция се наблюдава безпроблемна съчетаемост само с форми за сегашно време на подчинената безлична *да*-конструкция. В останалите възможни за безличната *да*-конструкция времена употреби не се срещат. Анализът на данните показва, че подчинената безлична *да*-конструкция в синтактичната структура V_1 (ЛИЧЕН) [PLSQ.] → ДА V_2 (БЕЗЛИЧЕН) Е МОРФОЛОГИЧНО АКОМОДИРАНА.

8. Главен член форма в бъдеще предварително. Символен запис:

V_1 (ЛИЧЕН) [FUT. IN ADV.] → ДА V_2 (БЕЗЛИЧЕН) [PRES.]/[PERF.]/[PLSQ.]/[IMP.]

8.1. Главен член форма в бъдеще предварително – подчинен член форма в сегашно време. Символен запис:

V_1 (ЛИЧЕН) [FUT. IN ADV.] → ДА V_2 (БЕЗЛИЧЕН) [PRES.]

ПРИМЕРИ:

Ще се е надявал да му провърви.

Ще съм се молил да му се доспи.

8.2. Главен член форма в бъдеще предварително – подчинен член форма в перфект. Символен запис: V_1 (ЛИЧЕН) [FUT. IN ADV.] → ДА V_2 (БЕЗЛИЧЕН) [PERF.]

НЕ СА НАМЕРЕНИ УПОТРЕБИ.

8.3. Главен член форма в бъдеще предварително – подчинен член форма в имперфект. Символен запис: V_1 (ЛИЧЕН) [FUT. IN ADV.] → ДА V_2 (БЕЗЛИЧЕН) [IMP.]

НЕ СА НАМЕРЕНИ УПОТРЕБИ.

8.4. Главен член форма в бъдеще предварително – подчинен член форма в имперфект. Символен запис: V_1 (ЛИЧЕН) [FUT. IN ADV.] → ДА V_2 (БЕЗЛИЧЕН) [PLSQ.]

НЕ СА НАМЕРЕНИ УПОТРЕБИ.

В синтактичните структури с главен член форма за бъдеще предварително и подчинен член безлична *да*-конструкция се наблюдава безпроблемна съчетаемост само с форми за сегашно време на подчинената безлична *да*-конструкция. В останалите възможни за нея времена употреби не се срещат. Изводът от анализа на данните е, че подчинената безлична *да*-конструкция в синтактичната структура V_1 (ЛИЧЕН) [FUT. IN ADV.] → ДА V_2 (БЕЗЛИЧЕН) Е МОРФОЛОГИЧНО АКОМОДИРАНА.

9. Главен член форма в бъдеще предварително в миналото. Символен запис: V_1 (ЛИЧЕН) [FUT. IN ADV. IN PAST] → ДАV₂ (БЕЗЛИЧЕН) [PRES.]/[PERF.]/[PLSQ]/[IMP.]

9.1. Главен член форма в бъдеще предварително в миналото – подчинен член форма в сегашно време. Символен запис: V_1 (ЛИЧЕН) [FUT. IN ADV. IN PAST] → ДАV₂ (БЕЗЛИЧЕН) [PRES.]

ПРИМЕРИ:

Напразно щях да съм се е надявала да му се доспи толкова рано.

9.2. Главен член форма в бъдеще предварително в миналото – подчинен член форма в перфект. Символен запис:

V_1 (ЛИЧЕН) [FUT. IN ADV. IN PAST] → ДАV₂ (БЕЗЛИЧЕН) [PERF.]

НЯМА ПРИМЕРИ.

9.3. Главен член форма в бъдеще предварително в миналото – подчинен член форма в имперфект. Символен запис:

V_1 (ЛИЧЕН) [FUT. IN ADV. IN PAST] → ДАV₂ (БЕЗЛИЧЕН) [IMP.]

НЯМА ПРИМЕРИ.

9.4. Главен член форма в бъдеще предварително в миналото – подчинен член форма в плусквамперфект. Символен запис:

V_1 (ЛИЧЕН) [FUT. IN ADV. IN PAST] → ДАV₂ (БЕЗЛИЧЕН) [PLSQ.]

НЯМА ПРИМЕРИ.

В синтактичните структури с главен член форма за бъдеще предварително в миналото и подчинен член безлична *да*-конструкция се наблюдава безпроблемна съчетаемост само с форми за сегашно време на подчинената безлична *да*-конструкция. В останалите възможни за нея времена употреби не се срещат. Изводът от анализа на данните в БНК е, че подчинената безлична *да*-конструкция в синтактичната структура V_1 (ЛИЧЕН) [FUT. IN ADV.] → ДАV₂ (БЕЗЛИЧЕН) Е МОРФОЛОГИЧНО АКОМОДИРАНА.

ИЗВОДИ

При разглежданата група глаголи, които като главен член на синтактичната конструкция допускат употребата и на четирите глаголни времена, в които се реализира безличната *да*-конструкция, само при формите за презенс и имперфект се допускат всички възможни глаголни времена, в които може да се появи *да*-конструкцията, а именно – презенс, имперфект, перфект и плусквамперфект. Формите за бъдеще време на главния глагол селектират само форми за презенс и перфект на безличната *да*-конструкция. Формите за аорист на главния глагол селектират безлична *да*-конструкция само в презенс. Формите за перфект и плусквамперфект на главния глагол селектират форми само за сегашно време на подчинената безлична *да*-конструкция. Главният член с форма за бъдеще в миналото, бъдеще предварително и бъдеще предварително в миналото селектира само форма за презенс на безличната *да*-конструкция.

Следователно само в презенс и имперфект на главния глагол безличната *да*-конструкция не е морфологично акомодирана. Във всичките останали времена на главния глагол употребата ѝ е морфологично акомодирана. Може да се направи изводът, че категорията *време* е селективна категория за безличната *да*-конструкция. Впрочем пълен анализ на акомодационните характеристики на синтактичните структури от структурния подтип V_1 (личен) \rightarrow $даV_2$ (безличен) може да бъде осъществен само след описание и на акомодационните характеристики на разглежданите глаголи по отношение на категориите *статус*, *наклонение*, *имперцептивност*, което предстои да бъде осъществено в по-нататъшните изследвания.

ЛИТЕРАТУРА

- Бъркалова 2017: *Бъркалова, П.* Българският синтаксис: Познат и непознат (трето издание). Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“.
- Викторова 2009: *Викторова, К.* Функционален развой на ДА-конструкцията в съвременния български език. – В: Проблеми на граматичната система на българския език. Глагол. София, Издателство на БАН, с. 304–348.
- Генадиева-Мутафчиева 1970: *Генадиева-Мутафчиева, З.* Подчинителният съюз ДА в съвременния български език. София, Издателство на БАН.
- ГСБКЕ 1983: *Грамматика на съвременния български книжовен език.* Том 2. Морфология; Том 3. Синтаксис. София, Издателство на БАН.
- Джонова 2008: *Джонова, М.* Предикати със задължителен аргумент експериментер от типа „дострашее ме“, „домъчнее ми“. – В: *Littera Scripta Manet.* Сборник в чест на 65-годишнината на проф. д.ф.н. Василка Радева. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 568 – 577.
- Коева 2005: *Коева, Св.* Синтактични трансформации. – В: Аргументна структура. Проблеми на простото и сложното изречение. София, СЕМА РИШ.
- Коева 2019: *Коева, Св.* Комплементите в български. – В: *Доклади от Международната годишна конференция на ИБЕ „Проф. Л. Андрейчин“* (София, 14–15 май 2019). София, Издателство на БАН, с. 57–68.
- Ласкова 2009: *Ласкова, Л.* Перфект и плюсквамперфект в подчинени да-изречения при глаголи за възприятие. – *Български език*, год. LIV, Приложение 2009, с. 169–186.
- Ласкова 2012: *Ласкова, Л.* Параметри на ситуациите, изразени в изказване с глагол за перцепция: лице, число, статус и време. – В: *Стъпки от началото II.* Littera et Lingua Series Dissertationes 5.
- Мелчук 2015: *Мелчук, И. А.* Курс по обща морфология. Том II. София, УИ „Св. Климент Охридски“.
- Ницолова 2001: *Ницолова, Р.* Значение и граматични особености на сложните изречения с предикати за знание в българския език. – В: *Коева, Св.* (съст.). *Съвременни лингвистични теории.* Помагало по синтаксис. Пловдив, Пловдивско университетско издателство, с. 174 – 192.
- Ницолова 2008: *Ницолова, Р.* Българска граматика. Морфология. София, УИ „Св. Климент Охридски“.

- Ницолова 2012: *Ницолова, Р.* За формалните промени при граматикализацията. – В: *Езикът на времето. Сборник с доклади по случай 70-годишния юбилей на проф. д.ф.н. Иван Куцаров.* Пловдив, УИ „Паисий Хилендарски“, с. 59–67.
- Обућина 2016: *Обућина, П.* Синтактичка акомодација у полском језику у поређењу са српским. <https://docplayer.pl/79577460-Sintaksichka-akomodacija-u-poljskom-jeziku-u-poredjenju-sa-srpskim.html>.
- Пенчев 1993: *Пенчев, Ђ.* Български синтаксис. Управление и свързване. Пловдив, Пловдивско университетско издателство.
- Пенчев 1998: *Пенчев, Ђ.* Синтаксис на съвременния български книжовен език. Пловдив, Издателска къща „Вечерник“.
- Симов, Колковска 2003: *Симов К., С. Колковска.* Интерпретация на да-конструкциите в Опорната фразова граматика. – В: *Славистиката в началото на XXI в. Традиции и очаквания* (Доклади от Шести национални славистични четения, 26–27.04.2002). София, Сема РИШ, с. 153–162. Виж и: <http://bultreebank.org/wp-content/uploads/2017/04/da-construkcii.pdf>.
- Тишева 2001: *Тишева, Ђ.* Подчинително свързване в сложното изречение. Комплементизаторите в българския език. – В: *Коева, Св.* (съст.). Съвременни лингвистични теории. Помагало по синтаксис. Пловдив, Пловдивско университетско издателство, с. 164–173.
- Чакърова 2019: *Чакърова, К.* Към въпроса за обособяването на глаголната категория статус в съвременния български език. – В: *Aut inveniam viam, aut faciam.* Сборник в чест на чл.-кор. проф. д.ф.н. Стоян Буров. *Отг. редактор доц. д-р Мария Илиева.* В. Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, с. 253–265.
- Karolak 1972: *Karolak, St. Zagadnienia skladni ogólnej.* Warszawa, 1972.
- Saloni, Świdziński 2007: *Saloni Z., Świdziński M.* Składnia współczesnego języka polskiego. Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. 354 s.

REFERENCES

- Barkalova 2017: *Barkalova, P.* Balgarskyat sintaksis: Poznat i nepoznat. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo „Paisiy Hilendarski“.
- Genadieva-Mutafchieva 1970: *Genadieva-Mutafchieva, Z.* Podchnitelniyat sayuz DA v savremenniya balgarski ezik. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Chakarova 2019: *Chakarova, K.* Kam vaprosa za obosobyavaneto na glagolnata kategoriya status v savremenniya balgarski ezik. – In: *Aut inveniam viam, aut faciam.* Sbornik v chest na chl.-kor. d.f.n. Stoyan Burov. *Otg. redaktor dots. dr. Maria Ilieva.* V. Tarnovo, UI „Sv. Sv. Kiril i Metodiy“, s. 253–265.
- Dzhonova 2008: *Dzhonova, M.* Predikati sas zadalzhiteln argument eksperimentser ot tipa “dostrashee me”, “domachnee mi”. – In: *Littera Scripta Manet.* Sbornik v chest na 65-godishninata na prof. d.f.n. Vasila Radeva. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, s. 568–577.

- GSBKE 1983: *Gramatika na savremeniya balgarski knizhoven ezik*. T. 2. Morfoloziya; T. 3. Sintaksis. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Karolak 1972: *Karolak, St. Zagadnienia skladni ogólnej*. Warszawa.
- Koeva 2005: *Koeva, Sv. Sintaktichni transformatsii*. – V: *Argumentna struktura. Problemi na prostoto i slozhnoto izrechenie*. Sofia, SEMA RCH.
- Koeva 2019: *Koeva, Sv. Komplementite v balgarski*. – V: *Dokladi ot Mezunarodnata godishna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik „Prof. L. Andreychin“*. Sofia, Izdatelstvo na BAN, s. 57–68.
- Laskova 2009: *Laskova, L. Perfekt i pluskvamperfekt v podchineni da-izrecheniya pri glagoli za vazpriatie*. – *Bulgarski ezik*, LIV (2009), Prilozhenie, s. 169–186.
- Laskova 2012: *Laskova, L. Parametri na situatsiite, izrazeni v izkazvane s glagol za pertseptsiya: litse, chislo, status i vreme*. – In: *Stapki ot nachaloto II*. Littera et Lingua Series Dissertationes 5.
- Melchuk 2015: *Melchuk, I. A. Kurs po obshta morfologiya*. Tom II. Sofia, UI „Sv. Kliment Ohridski“.
- Nitsolova 2001: *Nitsolova, R. Znachenie i gramatichni osobenosti na slozhnite izrecheniya s predikati za znanie v balgarskiya ezik*. – In: *Koeva, Sv. (sast.). Savremenni lingvistichni teorii*. Pomagalo po sintaksis. Plovdiv, Plovdivsko universitetsko izdatelstvo, s. 174–192.
- Nitsolova 2008: *Nitsolova, R. Balgarska gramatika. Morfologiya*. Sofia, UI „Sv. Kliment Ohridski“.
- Nitsolova 2012: *Nitsolova, R. Za formalnite promeni pri gramatikalizatsiyata*. – In: *Ezikat na vremeto. Sbornik s dokladi po sluchay 70-godishniya yubiley na prof. d.f.n. Ivan Kutsarov*. Plovdiv, UI „Paisiy Hilendarski“, s. 59–67.
- Obuchina 2016: *Obuchina, P. Sintaktichka akomodagija u polskom jeziku u poredjenju sa srpskim*. <https://docplayer.pl/79577460-Sintaksichka-akomodacija-u-polj-skom-jeziku-u-poredjenju-sa-srpskim.html>.
- Penchev 1993: *Penchev, Y. Balgarski sintaksis. Upravlenie i svarzване*. Plovdiv, Plovdivsko universitetsko izdatelstvo.
- Penchev 1998: *Penchev, Y. Sintaksis na savremeniya balgarski knizhoven ezik*. Plovdiv, Izdatelska kashta “Vechernik”.
- Saloni, Świdziński 2007: *Saloni Z., Świdziński M. Składnia współczesnego języka polskiego*. Wydawnictwo Naukowe PWN, 354 s.
- Simov, Kolkovska 2003: *Simov K., S. Kolkovska. Interpretatsia na da-konstruktsiite v Opornata frazova gramatika*. – In: *Slavistikata v nachaloto na XXI v. Traditsii i ochakvania* (Dokladi ot Shesti natsionalni slavistichni chetenia, 26–27.04. 2002). Sofia, s. 153–162. <http://bultreebank.org/wp-content/uploads/2017/04/da-construkcii.pdf>.
- Tisheva 2001: *Tisheva, Y. Podchinitelno svarzване v slozhnoto izrechenie. Komplementizatorite v balgarskiya ezik*. – In: *Koeva, Sv. (sast.). Savremenni lingvistichni teorii. Pomagalo po sintaksis*. Plovdiv, Plovdivsko universitetsko izdatelstvo, s. 164–173.

Viktorova 2009: *Viktorova, K. Funktsionalen razvoj na DA-konstruktsiata v savremenniya balgarski ezik.* – In: *Problemi na gramatichnata sistema na balgarskiya ezik. Glagol.* Sofia, Izdatelstvo na BAN. s. 304–348.

✉ Доц. д-р Катя Чаралозова

Секция за съвременен български език

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ *Assoc. Prof. Katya Charalozova, PhD*

Department of Modern Bulgarian Language

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod, Bl. 17, Sofia 1113, Bulgaria

Публикувано: 30 декември 2019